

RECENZIE

Saul A. KRIPKE: Pomenovanie a nevyhnutnosť

Preložil A. Riška, Kalligram, Bratislava 2002, 196 s.

Keby sme medzi analytickými filozofmi zisťovali, ktoré knihy z ich odboru patria k najzásadnejším, a chceli by sme zostaviť akýsi pomyselný rebríček Top 10, Kripkeho knižka *Naming and Necessity* by sa v tomto zozname nepochybne objavila na poprednom mieste vedľa takých diel ako je napríklad Fregeho práca *Grundlagen der Arithmetik* (slovensky *Základy aritmenky*, 2002), Wittgensteinov *Tractatus logico-philosophicus* (slovensky roku 1968, 2003, česky roku 1993) či Austinova práca *How to Do Things with Words* (česky *Jak udělat něco slovy*, 2000). Podstatnú časť diskusií na poli filozofie jazyka a niektorých ďalších odvetví analytickej filozofie z poslednej štvrtiny dvadsiateho storočia totiž významne poznamenali závažné názory, ktoré Kripke rozvinul práve v tejto knihe a niektorých ďalších statiach. Skutočnosť, že nedávno sa objavil v kníhkupectvách slovenský preklad tohto diela, možno len privítať; svedčí to o tom, že aj u nás sa síce pomaly, ale o to pevnejšie udomácňuje analytický spôsob filozofovania a že v silnej konkurencii rozmanitých „post“ filozofií sa rozhodne nestratí.

Ako tvrdí sám Kripke, myšlienky, ktoré nakoniec sedimentovali v podobe recenzovanej knihy, vznikali v šesťdesiatych rokoch, keď pracoval v oblasti neklasických logík, najmä na teórii modelov modálnej logiky (známu reláciu dosiahnuteľnosti medzi možnými svetmi, pomocou ktorej sa interpretujú operátory možnosti a nevyhnutnosti, zaviedol práve Kripke). Svoje závery prezentoval v podobe troch prednášok na Princetonskej univerzite roku 1970. *Pomenovanie a nevyhnutnosť* je záznamom týchto troch prednášok. Obrovský záujem, ktorý vyvolali Kripkeho prednášky, viedol k tomu, že už roku 1972 boli zaradené do prestížnej antológie *Semantics of Natural Language* (zostavili ju D. Davidson a G. Harman). Roku 1980 vychádzajú v podobe samostatnej knižky; okrem prednášok sa v nej objavuje aj úvod, ktorý nebol súčasťou prvého vydania. Slovenský čitateľ dostáva do rúk preklad tohto druhého, doplneného vydania.

(Treba poznamenať, že Kripkeho prednášky z roku 1970 mali svoje pokračovanie roku 1973 v podobe ďalších šiestich prednášok nazvaných *Reference and Existence*, v ktorých nadväzuje na idey rozpracované v *Naming and Necessity*. Zaoberajú sa najmä sémantikou a ontológiou diskurzu o fikcii (predovšetkým vlastných mien fiktívnych individuí), ale v posledných dvoch prednáškach aj sémanticou a hovorcovou referenciou. Tieto prednášky, žiaľ, knižne nevyšli, ale ich záznamy kolujú v mnohých kópiách po celom svete; iba problematiku posledných dvoch prednášok o sémantickej a hovorcovej referencii Kripke spracoval do jednej state – „Speaker’s Reference and Semantic Reference“, vydanéj roku 1977.)

Kripkeho kniha sa zaoberá najmä otázkami filozofie jazyka, ale na viacerých miestach jeho úvah presahujú aj do iných oblastí filozofie, napríklad metafyziky, filozofie mysle, ba dokonca okrajovo aj do filozofie vedy. Na neobyčajnej popularite knihy sa okrem pozoruhodných Kripkeho názorov, ktoré obhaja pomocou presvedčivej argumentácie, určite podpísala aj skutočnosť, že podnetnosť Kripkeho postojov otvára dostatočne veľký priestor na rozvíjanie ďalších úvah. Dokazuje to množstvo článkov a kníh, ktoré vyšli za posledných tridsať rokov. (Medzi najpozoruhodnejšie pokusy z poslednej doby patrí obsiahla kniha Scotta Soamesa *Beyond Rigidity*, Oxford University Press 2002).

Pokúsím sa stručne zhrnúť hlavné tézy Kripkeho argumentácie. Prvá prednáška má do istej miery úvodný charakter a načrtávajú sa v nej niektoré myšlienky, ktoré budú predmetom ďalších dvoch prednášok; okrem toho však obsahuje aj niektoré ďalšie úvahy. Predovšetkým sa tu zavádza pojem *rigidného designátora*, teda výrazu, ktorý referuje v každom možnom svete na to isté individuum (ak v ňom, pravda, dané individuum existuje); na druhej strane *nerigidné designátory* referujú v rôznych svetoch na rôzne individua. Podľa Kripkeho v prirodzenom jazyku *existujú* rigidné designátory – sú nimi predovšetkým vlastné mená, ale aj niektoré ďalšie výrazy, napríklad výrazy pre prirodzené druhy. Typickým príkladom nerigidných designátorov sú zase individúové deskripcie, ktoré označujú individua v závislosti od toho, či majú určitú vlastnosť alebo vlastnosti. Vlastné mená a deskripcie však nemožno odlíšiť na základe toho, či sú alebo nie sú rigidnými designátormi. Existujú totiž isté výrazy, ktoré sú individúovými deskripciami, ale zároveň sú aj rigidnými designátormi. Toto konštatovanie má zásadné dôsledky pre metafyziku. Ako sa totiž ukáže v tretej prednáške, Kripke sa prikláňa k istej pomerne silnej verzii esencializmu. Deskripcia, ktorá je zároveň rigidným designátorom, označuje dané individuum vo všetkých možných svetoch (v ktorých toto individuum existuje); zároveň ho deskripcia opisuje, keďže ho vyčleňuje ako vec s istými vlastnosťami; z toho vyplýva, že individuum vyčlenené deskripciou, ktorá je rigidným designátorom, musí mať danú vlastnosť (alebo vlastnosti) vo všetkých možných svetoch (v ktorých existuje), čiže má ju (ich) nevyhnutne – ide teda o esenciálnu vlastnosť (či esenciálne vlastnosti) tohto individua.

Vlastné mená a deskripcie teda treba odlíšiť nejako inak. A podľa Kripkeho ich *treba* odlíšiť. Týmto postojom sa dostáva do sporu s predchádzajúcou tradíciou vo filozofii jazyka, podľa ktorej existuje tesná súvislosť medzi vlastnými menami a deskripciami. Na túto súvislosť narazíme, keď si položíme otázku, ako je zabezpečená referencia vlastného mena. Už som naznačil, že deskripcie *opisujú* svoje referenty, teda jedinečne opísané individuum bude referentom príslušnej deskripcie. A čo vlastné mená? Filozofi ako Frege, Russell, neskorý Wittgenstein, Strawson či Searle ponúkajú podľa Kripkeho odpoveď, že vlastné mená robia *de facto* to isté – opisujú svojich nositeľov. Veľkú časť úvah z prvej prednášky a takmer celú druhú prednášku venuje Kripke kritike tohto stanoviska. Argumenty, ktorými dokazuje, že podstatný sémantický rozdiel medzi vlastnými menami a deskripciami treba zachovať, sú nesmierne silné a stali sa filozofickým folklórom.

Medzi najviac diskutované argumenty v tejto súvislosti patrí tzv. *modálny argument* (resp. rôzne verzie modálneho argumentu), ktorý možno nájsť v prvej prednáške.

Vlastné mená a (nerigidné) deskripcie sa totiž vyznačujú odlišným modálnym správaním, na čom v podstate stojí rozlíšenie rigidných a nerigidných designátorov. Ak raz meno *M* referuje na individuum *I*, nemôže naň prestať referovať; na druhej strane ak deskriptívnu podmienku deskripcie *D* v skutočnosti spĺňa individuum *I*₁ (t. j. má požadovanú vlastnosť alebo vlastnosti), je mysliteľné, že v inom možnom svete bude tejto podmienke vyhovovať individuum *I*₂ – to neznamená, že *I*₁ sa zmenilo na *I*₂, ale znamená to iba to, že v inom možnom svete bude *D* referovať na *iné* individuum (na tom je založená Kripkeho argumentácia proti tzv. kontingentným identitám, t. j. výrokom o identite, ktoré sú pravdivé len kontingentne, nie nevyhnutne). Deskripčné teórie vlastných mien, ktoré pochádzajú od spomínaných filozofov, podľa Kripkeho do značnej miery prehliadajú tieto evidentné modálne rozdiely. Podľa týchto teórií totiž platí, že referent vlastného mena je vymedzený nejakým deskriptívnym obsahom, ktorý s daným vlastným menom spojili používatelia jazyka. Ak však napríklad s menom „Aristoteles“ spojíme obsah deskripcie „(jediný) Platónov žiak“, toto meno bude referovať v rôznych svetoch na rôzne individua, lebo danej deskripcii budú v rôznych svetoch vyhovovať rôzne individua. To je neudržateľné. Často však možno v literatúre naraziť na návrhy, že táto *verzia* deskripčnej teórie zlyháva, lebo s menami spája obsahy *nerigidných* deskripcií. Nemohli by sme s menom asociovať skôr obsah rigidnej deskripcie? Tvrdí sa, že požiadavkám týkajúcich sa modálneho profilu vlastných mien by sme takto vyhovelí. Lenže ani táto cesta nie je prijateľná, lebo *a)* z mena by sme museli „vyčítať“ niečo o esenciálnych vlastnostiach jeho nositeľa *a b)* vlastné mená na rozdiel od rigidných aj nerigidných deskripcií nevyvolávajú otázky okolo ich dosahu vo vete: v niektorých vetách môžu mať deskripcie rôzne dosahy (krátky alebo dlhý), no vlastné mená majú *vždy* najdlhší možný dosah vo vete (to je znakom toho, že na svoje referenty bezprostredne referujú a že každá veta obsahujúca nejaké meno je o nositeľovi tohto mena, nie o nejakej deskriptívnej podmienke, ktorú by sme prípadne mohli spojiť s vlastným menom).

Iným druhom argumentu je *epistemický argument* (situovaný najmä do druhej prednášky). Podľa Kripkeho deskripčná teória vyžaduje od používateľa vlastného mena príliš veľa – jej dôsledkom je totiž to, že ak hovorca nepozná podmienku, ktorá by jedinečne špecifikovala referent daného mena, nemôže toto meno použiť na vykonanie úspešného aktu referencie; alebo ak hovorca nepozná *správnu* podmienku (t. j. podmienku, ktorá vyčleňuje ten *správny* predmet, nie nejaký *iný*), jeho použitie daného vlastného mena nebude referovať na ten správny predmet. Podľa Kripkeho hovorca môže správne použiť meno „Aristoteles“ na vyčlenenie daného človeka aj vtedy, keď o ňom vie iba to, že bol *nejakým* filozofom. Byť filozofom vôbec nie je jedinečná podmienka, takže prívrženec deskripčnej teórie bude mať problémy s vysvetľovaním, ako je možné, že daný človek vykonal plnohodnotný akt referencie. Na druhej strane človek, ktorý s menom „Aristoteles“ spája podmienku „(jediný) Sokratov žiak“ ním bude aj naďalej referovať na Aristotela, nie napríklad na Platóna –

chyba nie je v tom, že zle pozná meno „Aristoteles“, ale skôr v tom, že má nesprávne informácie o Aristotelovi: že bol Sokratovým žiakom.¹

Keďže obraz, ktorý deskripční teoretici načrtli, nevyhovuje ani teoretickým požiadavkám, ani praktickým skúsenostiam, treba podať nejaké iné vysvetlenie referovania vlastných mien. A toto vysvetlenie musí rešpektovať zásadné rozdiely medzi vlastnými menami a deskripciami. V druhej prednáške Kripke ponúka alternatívny obraz (sám Kripke hovorí, že ide o obraz, nie o teóriu v pravom zmysle slova; každá teória je podľa neho nesprávna), ktorý stojí na myšlienke kauzálneho reťazca: vlastné meno sa do jazyka (resp. hovorcovho idiolektu) zavádza akýmsi krstom a v danej jazykovej komunite sa ďalej rozširuje od jedného hovorca k druhému, pričom každý nasledujúci používateľ mena ním bude referovať na individuum, ktoré sa ním na začiatku „pokrstilo“ – to zistíme, keď urobíme pomyselnú cestu od aktuálneho použitia mena naspäť až po príslušný akt krstu. Hovorca teda nemusí poznať žiadne jedinečné informácie o referentovi mena, stačí, že ho používa v zhode s ostatnými príslušníkmi jazykovej komunity. Ide o *kauzálnu koncepciu referencie*. Netreba pripomínať, že deskripcie sú sémanticky zložené výrazy, ktoré sa do jazyka nezavádzajú podobným spôsobom. Máme teda jasné odlíšenie vlastných mien a deskripcii a redukcia výrazu jedného druhu na výraz druhého druhu nie je potrebná.

V tretej kapitole Kripke ukazuje, že podobné úvahy platia aj v prípade niektorých všeobecných výrazov, najmä výrazov pre prirodzené druhy („tiger“, „zlato“) a teoretických výrazov („kvark“). S týmito výrazmi sa takisto nespájajú deskriptívne informácie, teda neopisujú to, na čo sa vzťahujú. To znamená, že napríklad výraz „zlato“ nevyjadruje deskriptívny obsah „byť žltý kov“ alebo dokonca „byť prvkom s atómovým číslom 79“. A hoci sa Kripke nevyjadruje celkom explicitne, zrejme by bol ochotný akceptovať kauzálnu teóriu aj v prípade týchto výrazov – človek sa nenaučí používať termín „zlato“ tým, že sa naučí nejakú definíciu, ale tým, že rešpektuje predchádzajúce použitia a vo svojej komunikačnej praxi ich nasleduje.

Výrazy „zlato“ a „prvok s atómovým číslom 79“ nie sú synonymné, hoci tvrdenie „Zlato = prvok s atómovým číslom 79“ vyjadruje teoretickú identitu, ktorá je nevyhnutne pravdivá, teda je pravdivá v každom možnom svete. V prvej prednáške Kripke dôsledne argumentuje proti tomu, aby sa výrazy ako „nevyhnutný“, „apriórny“ a „analytický“ pokladali za synonymá. Podľa neho nevyhnutnosť je metafyzický pojem, no apriórnosť je pojem epistemologický, teda súvisí s našim poznávaním. Hoci tvrdenie „Zlato = prvok s atómovým číslom 79“ je nevyhnutné, neznamená to automaticky, že ak ho poznáme ako pravdivé, tak ho spoznáваме aj ako pravdivé apriórne, k čomu smeruje štandardné priradovanie nevyhnutnosti k apriórnosti a kontingentnosti k aposteriórnosti. Kripke zavádza nový druh *nevyhnutných aposteriórnych právd* teda právd, ktoré sú z metafyzického hľadiska nevyhnutne

¹ Toto zhrnutie Kripkeho argumentácie som značne zjednodušil. Pre úplnosť dodávam, že Kripke sa zaoberá dvoma verziami deskripčnej teórie, jednoduchou teóriou Fregeho a Russella (v prvej prednáške) a zväzkovou teóriou neskorého Wittgensteina, Strawsona, ale predovšetkým Searla (v prvej, no najmä v druhej prednáške). Jeho precízna analýza zväzkovej teórie z druhej prednášky je pozoruhodným príkladom analytického spôsobu filozofovania.

pravdivé, ale ich pravdivosť spoznáваме aposteriórne. To je aj prípad tvrdenia „Zlato = prvok s atómovým číslom 79“ či ktorejkoľvek inej teoretickej identity: museli sa uskutočniť isté objavy, aby sa zistilo, že táto veta je pravdivá, no to, či *my* vieme, či je alebo nie je pravdivá, nemá nič spoločné s tým, či *naozaj* je alebo nie je pravdivá. Takú istú úvahu možno aplikovať aj na vety formy „ $M = D$ “, kde *M* je vlastné meno rigidne referujúce na nejaké individuum a *D* je rigidne referujúca deskripcia, ktorá vo všetkých možných svetoch označuje to isté individuum ako *M* (t. j. zachytáva esenciálnu vlastnosť tohto individua). Hoci takýto výrok bude pravdivý nevyhnutne, jeho pravdivosť spoznáваме aposteriórne. Preto *D* nemôže fixovať význam *M* a ani „prvok s atómovým číslom 79“ nemôže fixovať význam výrazu „zlato“ – keby sme totiž od takýchto výrokov vyžadovali, aby sa v nich fixovali významy niektorých výrazov, museli by byť pravdivé apriórne, na základe jazykovej konvencie. To je ďalší argument, prečo nemôže fungovať ani taká deskripčná teória, ktorá je založená na esencializme v tejto podobe.

Pojmový aparát, ktorý som načrtnol, aplikuje Kripke v závere tretej prednášky na niektoré ďalšie témy, najmä na problematiku z filozofie mysle; posudzuje tzv. teóriu identity, t. j. či to, čo je mentálne, myseľ, je totožné s niečím, čo je fyzické, napríklad s mozgom.

Vidieť, že *Pomenovanie a nevyhnutnosť* sa tematicky dotýka rozličných oblastí filozofie a že Kripke pri každej téme formuluje zásadné tvrdenia, ktoré významne ovplyvnili ďalšie diskusie. Zostáva len dúfať, že podobný vplyv bude mať aj na diskusie v rámci slovenskej filozofie. Dôležitosť slovenského vydania navyše spočíva aj v tom, že akosi „oficiálne“ kodifikuje filozofickú terminológiu a zavádza do nášho odborného slovníka výrazy ako „rigidný designátor“, „náprotivok“, „náprotivková teória“ „vážená vlastnosť“, „transsvetová identifikácia“ atď. Tu treba prekladateľovi A. Riškovi a vedeckému redaktorovi P. Cmorejovi vyjadriť uznanie; nájsť priliehavý slovenský ekvivalent určite nebolo vždy jednoduché.

Dejiny myslenia ukazujú, že *Pomenovanie a nevyhnutnosť* má svoje pevné miesto vo filozofickej literatúre. A hoci nejde o jednoduché čítanie „do postele“, keďže Kripke sa často vyjadruje pomerne zhustene a aj samotná problematika je pomerne náročná, dúfam, že slovenská filozofická obec neprehliadne túto prácu tak, ako sa to u nás, žiaľ, stáva pomerne často.

Marián Zouhar